

Անձի ինքնագիտակցության հիմնախնդիրը, տեսական մոտեցումները և բնորոշումները հոգեբանության մեջ

Հովակիմյան Գարիկ

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2025.1hs-262>

Հանգուցային բառեր. «Ես», «Ինքնություն», «Ես-հայեցակարգ», «Ես-համակարգ», «Ես-կերպար», ինքնաճանաչում, հոգեկան, վարք, հուզական-արժեքային վերաբերմունք

Անձի ինքնագիտակցության ուսումնասիրության առանձնահատկությունները կարելի է բնութագրել մեթոդաբանության տարբեր մակարդակներից, սակայն դրանցից յուրաքանչյուրն ընդգծում է ինքնագիտակցության հոգեբանական օրինաչափությունների ուսումնասիրության արդիականությունը: Ինքնագիտակցությունը հոգեկանի կարևոր երևույթ է և հոգեբանության հիմնարար հասկացություններից է:

Ինքնագիտակցության հիմնախնդրի հոգեբանական հարցերի ուսումնասիրության նկատմամբ մոտեցումը մշտապես գտնվել է անմիջական կախվածության մեջ այս կամ այն հոգեբանական հայեցակարգի փիլիսոփայական դիրքորոշումից:

Անձի ինքնագիտակցության տեսական մոտեցումների ընթացքում մենք առանձնացրինք նրա կենսաբանական պայմանավորվածությունը (Ջ. Ֆրոյդ), սոցիալական պայմանավորվածությունը (Ա. Ադլեր, Է. Էրիքսոն, Գ. Օլպորտ, Ջ. Միդ, Է. Դյուրքեյմ, Պ. Ժանե), էթնոմշակութայինը (Կ. Յունգ), սոցիալականացման ընթացքում սեփական անձի ընկալման վրա ձևավորումը (Ռ. Բերնս, Կ. Ռոջերս, Ա. Մասլոու, Վ. Ֆրանկլ), նաև երեխայի մտաձողության, ըմբռման, ճանաչողության զարգացումով պայմանավորումը (Ա. Վալլոն, Ժ. Պիաժե):

Սկզբնական շրջանում ինքնագիտակցության վերլուծությամբ զբաղվող հոգեբանական դպրոցները մեթոդաբանորեն կապված էին սուբյեկտիվ-իդեալիստական փիլիսոփայության, նաև գիտակցության խնդրի նկատմամբ դեկարտյան ինտրոսպեկտիվ մոտեցման հետ:

Դեկարտյան մոտեցման համաձայն, հոգեկանի առկայությունը համընկնում է նրա գիտակցվածության հետ. հոգեկանը նույնացվում է գիտակցության հետ, գիտակցությունը՝ ինքնագիտակցության հետ, որն ուղղված է սեփական անձի, սեփական «Ես»-ի ճանաչման [5]:

Հոգեկան «Ես»-ը դիտարկվում է որպես արտաքին աշխարհից գատ, նրանից անկախ գոյություն ունեցող: Ինտրոսպեկցիոնիզմի տեսանկյունից ինքնագիտակցության էության բացահայտման միակ հնարավոր մեթոդը ինտրոսպեկցիան է:

Մի շարք հոգեբանական բառարաններում ինքնագիտակցությունը նույնացվում է Ես-հայեցակարգի հետ [12, 352]: Ես-հայեցակարգը սեփական անձի մասին պատկերացումների դիմամիկ համակարգ է, որն ապահովում է արտաքին գործոնների ներգործության ընկալումը, նաև կանխորոշում է վարքի չափորոշիչները, կանոնները և սցենարները:

Հոգեբաններից առաջինը Ու. Ջեյմսն էր, որն սկսեց խորությամբ զբաղվել Ես-հայեցակարգի հիմնախնդրով: Նա գտնում էր, որ մարդու ինքնագիտակցությունը երկակի է, մարդը ցանկացած երևույթի կամ խնդրի մասին մտածելիս միևնույն ժամանակ որոշակի աստիճանով գիտակցում է ինքն իրեն, իր սեփական գոյությունը: Դրա հիման վրա, նա ինքնագիտակցության մեջ առանձնացնում էր միաժամանակ երկու մաս՝ գիտակցող և ճանաչող, «բուն Ես»-ը և «էմպիրիկ Ես»-ը: Ջեյմսը անձ էր համարում «էմպիրիկ Ես»-ը: Ես (SELF)= Ես (I)+ Ես՝ որպես օբյեկտ (ME) [6, 84]:

Ինքնագիտակցության հիմնախնդրի ուսումնասիրության զարգացման և նրա վիճակի

վրա անմիջական կարևորություն ունեցող 19-րդ դարավերջի բազմաթիվ հոգեբանական ուղղությունների մեջ անհրաժեշտ է ընդգծել հոգեվերլուծությունը:

Հոգեվերլուծության տեսանկյունից ինքնագիտակցության միջոցով մարդը ճանաչում է ինքն իրեն: Դա բարդ հոգեկան գործընթաց է, որի էությունը անձի կողմից իր բազմաթիվ կերպարների գործունեության և վարքի տարբեր իրադրություններում, այլ մարդկանց հետ փոխգործողության բոլոր ձևերի ընկալման մեջ է և այդ կերպարների միասնական կազմավորում, պատկերացում ձևավորելու մեջ, որը հետագայում ձևավորվում է սեփական Ես-ի մեջ որպես այլ սուբյեկտներից տարբերվող սուբյեկտ [2]:

Հոգեվերլուծական հայեցակարգերի շրջանակներում (Ջ. Ֆրոյդ, Կ. Յունգ, Ա. Ադլեր, Կ. Հորնի, Է. Ֆրոմ, Է. Բերն, Վ. Ռայխ) գիտակցությունը և ինքնագիտակցությունը հանդես են գալիս որպես հոգեկան կյանքի միասնական որոշակի ոլորտ, որը տարբերվում է անգիտակցականից: Դասական հոգեվերլուծության մեջ (Ջ. Ֆրոյդ, Կ. Յունգ) ինքնագիտակցությունը գտնվում է անգիտակցական մղումների «սպասարկողի» դերում, և նրա գործունեությունը ամբողջովին կանխորոշվում է այդ ոլորտի գոյությամբ ու դիտարկվում են որպես ինքնագիտակցության առաջատար գործոններ [16]:

Ջ. Ֆրոյդի հայեցակարգում անձի «Ես»-ի զարգացման աղբյուր է ծառայում ներքին հակասությունը՝ նրա իրական և իդեալական բաղադրիչների միջև՝ պայքարը «Ես»-ի և «Գեր-Ես»-ի միջև [13, 233]: Այդ հայեցակարգի շնորհիվ տարածվեց իդեալական «Ես»-ի մոտիվացիոն ազդեցությունը, այսինքն՝ «Գեր-Ես»-ը անհատին պարտադրում է, որ նա դառնա ավելի կատարյալ: Համապատասխանաբար, ինքնակատարելագործման ձգտումը դառնում է մարդու գործունեության կարևոր բաղադրիչներից մեկը [9, 53]: «Ես»-ը թույլ է տալիս նույնանականացվել սոցիալական իդեալներին և խմբային ձգտումներին: Այսինքն՝ ինքնագիտակցությունը նույնական է «Ես»-ին (Էգո-ին) և հանդես է գալիս որպես շրջապատող աշխարհին մարդու հարմարում:

Յունգի վերլուծական հոգեբանության մեջ ինքնագիտակցությունը ներկայացված է «ինքնություն» հասկացությամբ: Ինքնության արքեստիպը անձի կենտրոնն է, որի շուրջ խմբավորվում են բոլոր մնացած համակարգերը: Ինքնությունը այդ համակարգերը պահում է միասին և ապահովում է անձի միասնությունը, հավասարակշռությունը և կայունությունը: Դա անձի ամբողջականության կենտրոնական արքեստիպն է, որը միավորում է գիտակցականը և անգիտակցականը մարդու հոգեկանում: Կ. Յունգը «ինքնություն» հասկացությունը բնութագրում է որպես անձի իրական էություն, որը հաճախ թաքնվում է սոցիալական դիմակի՝ պերսոնայի տակ [19, 150-173]:

Նման մոտեցման համաձայն՝ «Ես»-ը ենթակա է ինքնության և հարաբերակցվում է նրա հետ՝ որպես մասը ամբողջի նկատմամբ: Գիտակցության դաշտի սահմաններում այն օժտված է կամքի ազատությամբ [20, 14-15]:

Այսպիսով, ըստ Կ. Յունգի, «ինքնություն» հասկացությունը նշանակում է մարդու իրական էություն ի տարբերություն «պերսոնայի»՝ սոցիալական դիմակի, այսինքն՝ «ինքնության» արքեստիպը մարդու անհատականության, ինքնատիպության, յուրահատկության գիտակցումն է: Մարդը հոգեկենսասոցիալական էակ է, իսկ ինքնության, այսինքն՝ ամբողջականության հասնել հնարավոր է միայն մարդու հակադիր բաղադրիչների համակցության շնորհիվ:

«Ես-հայեցակարգը» և շրջապատող աշխարհի մասին պատկերացումը որպես ինքնագիտակցության կառուցվածքային բաղադրիչներ սերտորեն փոխկապակցված են միմյանց հետ Կ. Յունգի վերլուծական հոգեբանության մեջ: «Ունենալ աշխարհայացք՝ նշանակում է ստեղծել աշխարհի և սեփական անձի պատկեր, իմանալ ինչ է աշխարհը և ինչ են ես» [18, 224]: «Իսկ ստեղծելով աշխարհի պատկեր՝ մտածող մարդը միաժամանակ վերափոխում է նաև ինքն իրեն» [18, 222-223]:

Նեոֆրոյդիստական մոտեցման մեջ (Ա. Ադլեր, Կ.Հորնի, Գ. Սալիվեն, Է. Էրիքսոն) ընդգծվում է սոցիալական փոփոխականների ազդեցությունը անձի զարգացման վրա՝ առաջին պլան մղելով գիտակցականի ոլորտը։ Նրանք ինքնագիտակցությունը դիտարկում են որպես անձի հատուկ պաշտպանական մեխանիզմ, որն ապահովում է նրա հարմարումը սոցիալական միջավայրին։ Ընդունելով ինքնագիտակցության կախվածությունը կյանքի պայմաններից ու միջանձնային հարաբերություններից՝ նրանք գերազանահատում էին կենսաբանական գործոնների դերը, որը հստակ դրսևորվում է Ես-հայեցակարգի մասին պատկերացումներում։ Նրանք այն դիտարկում են որպես մարդու էությանն ի սկզբանե բնորոշ, ելակետային կառուցվածք՝ «Կրեատիվ Ես»-ը Ադլերի մոտ, «Իրական Ես»-ը Կ. Հորնիի մոտ [16]։

Ա. Ադլերը կենսաառճը (նպատակին հասնելու առանձնահատուկ եղանակը) կապում էր «Ես-հայեցակարգի» և մարդու վարքը կանխորոշող աշխարհի անհատական հայեցակարգի հետ։ Նա «Ես»-ը դիտարկում էր որպես անհատի կենսաառճ, և այդ «Ես»-ը դրսևորվում է միայն շրջապատող աշխարհի հետ փոխգործողության մեջ [14, 131-139]։

Գ. Սալիվենը «Ես»-ը դիտարկում է որպես կազմավորում, որի գործառույթը մարդուն անհանգստությունից պաշտպանելու և այն հաղթահարելու մեջ է։ «Ես»-ը վերահսկողություն է վերցնում մարդու վարքի վրա [3, 245]։

Է. Էրիքսոնը Ես-հայեցակարգի խնդիրը դիտարկում է էգո-նույնականության տեսանկյունից, որը նա մեկնաբանում էր որպես կենսաբանական հիմքի վրա առաջացող տվյալ մշակույթի արդյունք։ Էրիքսոնի հայեցակարգի հիմքը մարդու զարգացման մոդելն է։ Նա մարդկային կյանքը դիտարկում է որպես զարգացման շարունակական գործընթաց, որը բաղկացած է ութ հաջորդական փուլերից, և դրանք համընդհանուր են ամբողջ մարդկության համար։ Յուրաքանչյուր փուլ հիմնվում է նախորդի վրա և իր մեջ ընդգրկում է կենսաբանական, հոգեբանական և սոցիալական բաղադրիչներ։ Է. Էրիքսոնի տեսության մեջ կարևոր տեղ է զբաղեցնում նույնականության սահմանումը՝ վերլուծությունը։ Այդ հասկացությունը միավորում է հոգեվերլուծության, կոգնիտիվ հոգեբանության, սոցիոլոգիայի և էգո-հոգեբանության մոտեցումները։ «Ես կարող եմ փորձել ավելի ակնհայտ ներկայացնել նույնականության էությունը, այն դիտարկելով միայն տարբեր տեսանկյուններից։ Մի կողմից, այն կարելի է հանգեցնել անհատական նույնականության գիտակցական զգացողության, մյուս կողմից դա անձնական բնույթի անգիտակցական ձգտում է ամբողջականության, երրորդ կողմից դա էգո-ի համադրության գործընթացի համար չափորոշիչ է։ Եվ, վերջապես, ներքին համերաշխությունը խմբային իդեալների և խմբային նույնականության հետ» [15, 180]։

Անձի ինքնագիտակցության ուսումնասիրության մեջ էական ներդրում ունեցան հումանիստական և էքզիստենցիալ հոգեբանության ներկայացուցիչները (Ա. Մասլոու, Կ. Ռոջերս, Գ. Օլպորտ, Լ. Բինսվանգեր, Մ. Բոսս, Ռ. Մեյ, Դ. Բյուչենթալ, Վ. Ֆրանկլ, Ի. Յալոմ)։

Կ. Ռոջերսը գտնում էր, որ անձի կառուցվածքում և նրա ձևավորման մեջ կենտրոնական կազմավորում է ինքնագիտակցությունը։ Անհատի ինքնագիտակցությունն առաջանում է երեխայի շրջապատող աշխարհի հետ փոխգործողության հիմքի վրա և հանդես է գալիս որպես այլ մարդկանց նկատմամբ պատասխան հակազդումների կարևորագույն դետերմինանտ։ Այլ մարդկանց հետ գնահատողական փոխգործողության արդյունքում երեխայի մոտ առաջանում է պատկերացում սեփական անձի և ինքնագնահատական որպես «Ես»-ի ընկալումների ուրվագծերի մասին [3, 242]։ Կ. Ռոջերսը, ինքնագիտակցության մասին խոսելով, շեշտը դնում է «Ես-հայեցակարգի» հասկացությունների վրա, որի տակ հասկանում է բարդ կառուցակարգված պատկեր, որն ընդգրկում է «Ես»-ը, հարաբերությունները, որոնց մեջ նա կարող է մտնել, «Ես»-ի ընկալվող հատկությունների և հարաբերությունների հետ դրական և բացասական արժեքները անցյալում, ներկայում և ապագայում։

Ա. Մալոուի մոտ ինքնագիտակցությունը հակասություն է անհատի ինքնաիրացման իրական մակարդակի և նրա հնարավոր մակարդակի միջև: Արդյունքում սուբյեկտը փնտրում է նրան ավելի շատ ինքնիրացվելու հնարավորություն ընձեռող վարքի նոր եղանակներ:

Տվյալ ուղղությունների տեսություններում բնորոշ առանձնահատկություն է ինքնագիտակցության սահմանումը որպես առողջ զարգացած անձնավորության կառուցվածքային տարր, որի զարգացման աղբյուրներն առկա են մարդու օրգանական էության մեջ, այսինքն՝ ինքնագիտակցությունն ի սկզբանե բնորոշ է մարդկային էությանը:

Ինքնագիտակցության էության վերաբերյալ մոտեցման մեջ էական քայլ էր կատարվել ֆրանսիական սոցիոլոգիական դպրոցի ներկայացուցիչների (Է. Դյուրքեյմ, Պ. Ժանե, Ժ. Նյուբեն) կողմից, որոնք առաջնահերթ էին համարում մարդու հոգեկանի սոցիալական պայմանավորվածությունը: Պ. Ժանեի հայեցակարգը հոգեբանության մեջ հայտնի է որպես «գործելաձևի հոգեբանություն»: Պ. Ժանեի կարծիքով, հոգեկանը զարգանում է շրջապատող մարդկանց հետ փոխգործողության մեջ, և անձի զարգացումը կատարվում է հաղորդակցման հիմքի վրա: Ինքնակարգավորման, սեփական վարքի միջնորդավորման ընդունակությունը Ժանեն համարում էր անձի զարգացման բարձրագույն չափորոշիչ [7]:

Ինքնագիտակցության սոցիալական պայմանավորվածության գաղափարներն իրենց շարունակությունն են գտնում ամերիկյան սոցիալ-հոգեբանական դպրոցի ներկայացուցիչների՝ Զ. Կուլիի, Ջ. Միդի, Մ. Կուլնի, Թ. Շիբուսանիի սիմվոլիկ ինտերակցիոնիզմի աշխատություններում: Սիմվոլիկ ինտերակցիոնիզմին բնորոշ է «Ես»-ի զարգացման արտաքին գործոնների բացարձականացում: Սոցիալական փոխգործողությունը մեկնաբանվում է որպես անհատի՝ սոցիալական շրջապատին հարմարում, այդ պատճառով «Ես»-ի ներքին բնութագրերը արտաքին դերային փոխգործողությունների ուղղակի արտացոլում են: Ինտերակցիոնիստները ենթադրում էին, որ անհատը և հասարակությունը մարդկանց միջև դերային փոխգործողության՝ ինտերակցիայի արդյունք են: Հասարակությունն ընդհանուր առմամբ դիտարկում էին որպես «Ես» և «Դու», «Ես» և «Ուրիշներ» միջանձնային փոխգործողությունների գումար:

Զ. Կուլին շեշտը դնում էր այլ մարդկանցից ստացվող հետադարձ կապի նշանակության վրա, որպես սեփական անձի մասին տվյալների հիմնական աղբյուր: Նա առաջ քաշեց «հայելային Ես»-ի հայեցակարգը, որտեղ հիմնավորում էր, որ մարդու պատկերացումները նշանակալից ուրիշների կողմից սեփական անձի գնահատման վերաբերյալ էական ազդեցություն են թողնում նրա ես-հայեցակարգի վրա [10, 218]:

Ջ. Միդը մշակել է մարդու կողմից այլ մարդկանց ըմբռնման կողմերը մեկնաբանող տեսություն և «ընդհանրացված ուրիշի» գաղափարը զարգացնող հայեցակարգ, որը զարգացնում և լրացնում էր Զ. Կուլիի «հայելային Ես»-ի տեսությունը: Ըստ Ջ. Միդի՝ մարդու Ես-հայեցակարգի զարգացումը նրա ներսում կատարվող սոցիալական գործընթաց է, որի արդյունքում առաջանում է «ճանաչող Ես»-ը և «Էմպիրիկ Ես»-ը: Սակայն Ջ. Միդը ամբողջական «Ես»- այդ կողմերը այլ կերպ էր մեկնաբանում, քան Ու. Ջեյմսը: Նա ենթադրում էր, որ «Լ»-ը չկանոնակարգված իմպուլսիվ և ավելի շատ անգիտակցական հոգեկան դինամիկա է, որից սկսվում է ցանկացած վարք: Սակայն հետագայում այն զարգանում և վերջանում է որպես «Մե», որն իրենից ներկայացնում է ուրիշների արժեքների և սոցիոմշակութային գործոնների դիրքորոշումների ազդեցության տակ ներքնայնացված համակարգ: «Մե»-ն ուղղորդում և սահմանափակում է «Լ»-ին որոշակի շրջանակներով, իսկ միասին նրանք կազմավորում են ամբողջական անձնային «Ես» «SELF» [10, 219]:

Այսպիսով, Զ. Կուլին և Ջ. Միդը չեն առանձնացնում և չեն հակադրում «SELF»-ը և հասարակությունը՝ համարելով դրանք փոխներթափանցող գործընթացներ: Նրանք ենթա-

դրում էին, որ «Ես»-ի կառուցվածքը հասարակական գործընթացի արտացոլումն է, իսկ խմբի կազմակերպվածությունը նույնական է նրա մեջ մտնող «Ես»-ին:

Ինքնագիտակցության հիմնախորքի ուսումնասիրության մեջ առաջատար ուղղություններից է կոգնիտիվ հոգեբանությունը (Ջ. Քելլի, Լ. Ֆեստինգեր, Ս. Շելսթեր, Մ. Ռոզենբերգ և այլք), որոնց տեսությունները հիմնված են գիտակցության բովանդակությունների կոգնիտիվ անհամաձայնության վերաբերյալ մոտեցման վրա:

Լ. Ֆեստինգերի «սոցիալական համեմատության» հայեցակարգի համաձայն մարդն ունի իր անձնային հատկանիշները այլ մարդկանց հատկանիշների հետ համեմատելու պահանջմունք: Լ. Ֆեստինգերը մտցնում է նաև սոցիալական գործոն անձի մոտ իր մասին, իր հնարավորությունների և հատկությունների մասին պատկերացման ձևավորման գործընթացի մեկնաբանության մեջ: Ֆեստինգերի կարծիքով, երբ մարդը իր կողմից կատարված գործողությունների համար չունի հասկանալի արդարացում, առաջ է գալիս կոգնիտիվ դիսոնանս: Սեփական անձի մասին հստակ գիտելիք ունենալու պահանջմունքը հակասության մեջ է մտնում սեփական Ես-ի պահպանման պահանջմունքի հետ, ինչը նշանակալի կերպով ազդում է անհատի ինքնագնահատականի վրա ինքնագիտակցության հուզական մեխանիզմների միջոցով: Երկխոսությունը սոցիալական և անհատական Ես-ի միջև կարող է ավարտվել փոխզիջումով կոգնիտիվ գործընթացների մակարդակում: Խնդիրը այն է, որ մարդը որպես գիտակցությամբ օժտված էակ, կարող է ցանկանալ մի բան, գիտակցել մի այլ բան, ասել երրորդը, իսկ վարվել ընդհանրապես այլ կերպ [17; 21]:

Ջ. Քելլիի կոգնիտիվ տեսության հիմքում ընկած է եղանակ, որի օգնությամբ անհատները դրսևորում են վարք կամ մեկնաբանում են երևույթները կամ մարդկանց իրենց շրջապատում: Ջ. Քելլին իր մոտեցումն անվանել է անձնային կառույցների տեսություն՝ ուշադրությունը կենտրոնացնելով հոգեբանական գործընթացների վրա, որոնք թույլ են տալիս մարդկանց կազմակերպել և հասկանալ իրենց կյանքում կատարվող իրադարձությունները: Անձնային կառույցը գաղափար է կամ միտք, որը մարդն օգտագործում է սեփական փորձը գիտակցելու կամ մեկնաբանելու, կամ կանխատեսելու համար [8]:

«Ես-հայեցակարգի» հասկացության տեսական մշակման և համակարգման աշխատանքի մեջ մեծ ներդրում ունի անգլիացի հոգեբան Ռ. Բերնսը: Ըստ Ռ. Բերնսի, «Ես-հայեցակարգը» համակարգ է, որն իր մեջ ընդգրկում է անհատի պատկերացումները իր մասին, նաև իր սեփական գնահատականը այդ պատկերացումների մասին: Այսինքն, «Ես-հայեցակարգը»՝ նկարագրական բաղադրիչ (Ես-ի կերպար)+գնահատող բաղադրիչ (ինքնագնահատական): Այդ երկու բաղադրիչների՝ նկարագրական և գնահատողական, առանձնացումը թույլ տվեց «Ես-հայեցակարգը» դիտարկել որպես սեփական անձին ուղղված դիրքորոշումների հանրագումար, որի մեջ մտցրել էր կոգնիտիվ, հուզական և վարքային դիրքորոշումները: Ընդհանրացնելով և կառուցակարգելով տարբեր հոգեբանական տեսություններ՝ Ռ. Բերնսը առաջարկում է սխեմա, որն արտացոլում է «Ես-հայեցակարգի» կառուցվածքը, նաև կանոնակարգում է տարբեր տեսություններում ու հայեցակարգերում կիրառվող տերմինաբանությունը: Նա առաջարկում է «Ես-հայեցակարգը» ներկայացնել հիերարխիկ կառուցվածքի ձևով, որը միավորում է ինքնագիտակցության տարբեր տարրեր: Միևնույն ժամանակ նշելով, որ իրական հոգեկան կյանքում այդ տարրերը կազմում են միասնական ամբողջական կառուցվածք: «Ես-օբյեկտը», «Ես-սուբյեկտը», «Ես-ի պատկերը» և ինքնագնահատականը գոյություն ունեն միասին և անբաժան՝ ենթարկվելով միայն հայեցակարգային տարբերակման [1]:

Ընդհանուր առմամբ, ներկայացված հայեցակարգերի մեջ ինքնագիտակցությունը դիտարկվում է որպես սուբյեկտի շրջապատող միջավայրի հետ հավասարակշռող մեխանիզմ:

Ռուսական հոգեբանության մեջ անձի ինքնագիտակցության ուսումնասիրություններում կարելի է առանձնացնել երկու առաջատար ուղղություն.

1. Անձի զարգացման համատեքստում ինքնագիտակցության ձևավորման բնույթի և խնդիրների վերաբերյալ հարցերի քննարկում՝ Լ. Ս. Վիգոտսկու, Ս. Լ. Ռուբինշտեյնի, Ա. Ն. Լեոնտևի, Բ. Գ. Անանևի, Լ. Ի. Բոժովիչի, Վ. Վ. Ստոլինի, Ե. Վ. Շորոխովայի, Վ. Ս. Մերլինի, Ի. Ի. Չեսնոկովայի և այլոց ուսումնասիրությունները:

2. Ինքնագիտակցության օնոտգենետիկ առանձնահատկությունների և նրա տարբեր կառուցվածքների փորձարարական հետազոտություն:

Ռուսական հոգեբանության մեջ ինքնագիտակցության խնդիրների ուսումնասիրության հոգեբանական մոտեցումը սերտորեն կապված է փիլիսոփայականի հետ՝ մասնավորապես դիալեկտիկական-մատերիալիստական փիլիսոփայության, որն իրականացվում է մարդու հոգեկանի գործընթացների նկատմամբ գործունեությամբ միջնորդավորման մոտեցման իրագործման շրջանակներում: Այստեղ հիմնականում որպես վերլուծության գործիք մեծ կարևորություն ունեն գիտակցության և գործունեության միասնության, զարգացման, անձնային մոտեցման սկզբունքները [11]:

Ռուսական հոգեբանության մեջ ինքնագիտակցության էության և նրա աղբյուրների մասին ընդգծվում է նաև նրա սոցիալ-պատմական պայմանավորվածությունը: Լ. Ս. Վիգոտսկին հանգեց այն եզրակացության, որ սոցիալ-մշակութային միջավայրի և ինքնագիտակցության միջև կապը կայանում է ոչ թե միջավայրի ինքնագիտակցության զարգացման տեմպի վրա, այլ որ նրանով է պայմանավորված ինքնագիտակցության տեսակը և նրա զարգացման բնույթը [4]:

Այսպիսով, վերլուծելով անձի ինքնագիտակցության վերաբերյալ տարբեր տեսական մոտեցումները հոգեբանության մեջ՝ հանգեցինք այն եզրակացության, որ յուրաքանչյուր ուղղություն օգտագործում է հասկացությունների իր ապարատը, որոնք իմաստով միմյանց մոտ են, սակայն նույնական չեն («Ես», «Բնքնություն», «Ես- հայեցակարգ», «Ես-համակարգ», «Ես-կերպար» և այլն), ինչից էլ բխում է տերմինաբանական բազմազանությունը, հոգեկան կյանքի միևնույն ոլորտը նշելու համար, ինչն էլ անդրադառնում է ինքնագիտակցության հոգեբանության ուսումնասիրության ոլորտում հիմնական հասկացությունների ընկալման և մեկնաբանության բազմանշանակության: Ռուսական հոգեբանության մեջ նույնպես ինքնագիտակցությունը մեկնաբանվում է տարբեր կերպ՝ որպես գիտակցության առանձնահատուկ ձև, որն ուղղված է սեփական անձը որպես պրակտիկ և ճանաչողական գործունեության օբյեկտի գիտակցման, ձևավորված հարաբերությունների համակարգում սեփական տեղի, սեփական ներաշխարհի, ընդունակությունների և հնարավորությունների գիտակցման, որը ծառայում է շրջապատող աշխարհի և սեփական անձի նետ մարդու հարաբերությունների կարգավորման եղանակներից մեկը: Ժամանակային տեսանկյունից ինքնագիտակցությունը բարդ կազմավորում է, այն չի ֆիքսում անձը ստատիկ վիճակում, այլ արտացոլում է անընդհատ զարգացման գործընթացը: Մոտեցումների բազմազանությունը պայմանավորված է ինքնագիտակցության երևույթի բարդությամբ և հակասականությամբ:

Վերը նշվածի հիման վրա ինքնագիտակցության ուսումնասիրության հոգեբանական կողմի մեջ որպես մարդկային հոգեկանի հատուկ երևույթ կարելի է առանձնացնել այն, որ ուղղված է անձի կողմից վարքի ոլորտում սեփական գործողությունների, ինքնաճանաչման հիմքի վրա գործունեության և սեփական անձի նկատմամբ հուզական-արժեքային վերաբերմունքի ինքնակարգավորման:

Գրականություն

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. М.: Прогресс, 1986, - 418 с.
2. Бодалев А.А. Общая психодиагностика. СПб.: Речь, 2002, - 440 с.
3. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М., 1968. – 464 с.
4. Выготский Л.С. Собрание сочинений в шести томах. Т.4. Детская психология. /Под ред. Д.Б. Эльконина, М.: Педагогика, 1984, 432 с.
5. Декарт Р. Избранные произведения, М., 1950. - 224 с.
6. Джемс У. Психология / Под ред. Петровской Л. А. М.: Педагогика, 1991, - 368 с.
7. Жане П. Психологическая эволюция личности / Пер. с фр. Н.Ю. Федуниной. М.: Академический Проект, 2010, - 399 с.
8. Келли Дж. Теория личности. Психология личных конструктов. СПб.: Речь, 2000, - 249 с.
9. Кирай-Деваи М. Формирование функций идеального Я в школьном возрасте // Психологические исследования познавательных процессов и личности. М., 1983, с. 51-56.
10. Курбатов В.И. Современная западная социология: Учебное пособие. Ростов-на-Дону: «Феникс», 2001, - 416 с.
11. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность, М., 1975, – 190 с.
12. Психология: Словарь. М.: Политиздат, 1990, - 494 с.
13. Фрейд З. "Я" и "Оно". Тбилиси: изд-во «Мерани», 1991, - 830 с.
14. Фрейдджер Р., Фейдимен Д. Большая книга психологии. Личность. Теории, упражнения, эксперименты [Пер. с англ.] СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008, 704 с.
15. Фрейдджер Р., Фейдиман Дж. Личность. Теории, упражнения, эксперименты. СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004, - 608 с.
16. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. СПб., 2000, 608 с.
17. Шихирев П.Н. Об особенностях методов социально-психологических исследований в США // Методология и методы социальной психологии. М., 197, с.215-228.
18. Юнг К.Г. Проблема души нашего времени [Пер. с нем.] М.: «Прогресс», «Универс», 1993, 336 с.
19. Юнг К.Г. Сознание и бессознательное: Сборник [Пер. с англ.] СПб.: Университетская книга, 1997, 544 с.
20. Юнг К.Г. Эон: исследование о символе самости [Пер. с нем.] М.: Академический проект, 2009, 340 с.
21. Festinger L. Theory of Cognitive Dissonance. California, 1957, - 291 p.

Проблема самосознания личности в психологии, теоретические воззрения и определения

Овакимян Гарик

Резюме

Ключевые слова: «Я», «самость». «Я-концепция», «Я-система», «Я-образ», самопознание, психика, поведение, эмоционально-ценностное отношение

В статье представлены теоретические аспекты психологии самосознания человека. Каждое психологическое направление использует свои понятийные аппараты («Я», «усилие», «Я-самость», «Я-система», «Я-характер» и др.), которые в некотором смысле близки друг другу, но не тождественны. Терминологическое разнообразие возникает для обозначения одной и той же сферы психической жизни, которая относится к семиотике восприятия и интерпретации основных понятий в области психологии самосознания. В российской психологии самосознание трактуется по-разному. Его рассматривают как особую форму сознания, направленную на осмысление собственного «Я»; как осознание себя в качестве объекта практической и познавательной деятельности, позволяющее понять своё место в системе социальных отношений и свой внутренний мир. Также самосознание понимается как способность, с помощью которой человек регулирует свои отношения с окружающим миром и с самим собой. Исходя из вышеизложенного, в психологическом аспекте изучения самосознания, как особого феномена психики человека, можно связать с тем, что оно направлено на саморегуляцию собственных действий в сфере поведения, деятельности, которая основана на самопознании и эмоционально-ценностном отношении к себе.

The Problem of a Person's Self-Awareness, Theoretical Approaches and Definitions in Psychology

Hovakimyan Garik

Summary

Key words: "Self", "Identity", "Self-concept", "Self-system", "Self-character", Self-knowledge, psyche, behavior, emotional-value attitude

The article presents various theoretical approaches to the self-awareness of a person in psychology. Each approach uses its own apparatus of concepts, close in meaning to each other, but not identical ("Self", "Identity", "Self-concept", "Self-system", "Self-character", etc.) from which terminological variety derives, to indicate the same sphere of mental life, which refers to the multi-meaning of perception and interpretation of basic concepts in the field of psychology of self-awareness. In Russian psychology, self-awareness is interpreted in different ways. It is considered as a special form of consciousness aimed at understanding one's own "Self"; as awareness of oneself as an object of practical and cognitive activity, allowing one to understand one's place in the system of social relations and one's inner world. Self-awareness is also understood as an ability with which a person regulates one's relations with the surrounding world and within oneself. Based on the above, from a psychological perspective, self-awareness—as a unique phenomenon of the human psyche – can be understood as a form of self-regulation. It manifests in the ability to control one's behavior and actions through self-knowledge and through an emotional-value attitude toward oneself.

Ներկայացվել է 23. 12.2024 թ.

Գրախոսվել է 24. 12. 2024 թ.

Ընդունվել է տպագրության 05. 06. 2025 թ.